

ПРИНЦИП АВТОНОМІЇ ВОЛІ ТА «АНТРОПОЛОГІЗАЦІЯ» ЧАСУ У ВЧЕННІ І. КАНТА: ВІДГУК У КОНЦЕПЦІЇ АНТРОПНОГО ЧАСУ

Ханжи В., Одеський національний медичний університет, email Vladkhan.od@ukr.net,
ORCID 0000-0002-2441-094X

Представлено спосіб «антропологізації» часу в рамках етико-антропологічних поглядів І. Канта. Підкреслено ключову роль положень щодо автономії волі та її спрямованості на зразки моральності в подібному моделюванні. Показано можливість використання ідей філософа у реконструкції концепції антропного часу.

Ключові слова: антропологізація часу, автономія волі, категоричний імператив, концепція антропного часу.

THE PRINCIPLE OF AUTONOMY OF THE WILL AND THE 'ANTHROPOLOGIZATION' OF TIME IN THE DOCTRINE OF I. KANT: RESPONSE IN THE CONCEPT OF ANTHROPIC TIME

Khazhy V., Odessa National Medical University, email Vladkhan.od@ukr.net, ORCID
0000-0002-2441-094X

The method of 'anthropologization' of time within the framework of ethical and anthropological views of I. Kant is presented. The key role of the provisions on the autonomy of the will and its directedness on moral models in such modeling is emphasized. The possibility of using the philosopher's ideas in the reconstruction of the concept of anthropic time is shown.

Keywords: anthropologization of time, autonomy of will, categorical imperative, concept of anthropic time.

Розробка та низка реконструкцій концепції антропного часу, здійснені автором у контексті антропологічної парадигми часу, вимагають постійного звернення до історико-філософського матеріалу, що може реалізовуватися як у вигляді інтерпретаційного наслідування тих чи інших акцентуацій мислителів, так і у вигляді умовних, іноді трансепохальних, дискусій. Цю роботу присвячено осмисленню антропологічних та етичних поглядів І. Канта, причому предметно це здійснюється через розгляд тих ключових положень мислителя, які виступили пресупозиційними у його артикуляції часу як антропологічної категорії. «Антропологізація» метафізики і, як наслідок, «антропологізація» часу є, по суті, одними з головних компонентів «кантівського перевороту».

У кантівській філософії вчення про людину подано у щільному взаємозв'язку з метафізичними поглядами мислителя. Починаючи розробку своєї теорії, Кант змушений був констатувати, що старе метафізичне (у тому значенні цього слова, яке йде ще від Аристотеля і систематизатора його праць Андроніка Родоського), мудрування виявило повну свою невідповідність потребам дослідницького інтересу вченого Нового часу. Тому мислитель заявляє про актуальність нової форми метафізики, а передувати їй має «...суд, який би потвердив йому (розуму – В. Х.) слухні його домагання, а натомість усі безпідставні претензії міг би відкинути – не владним наказом, а силою своїх вічних і незмінних законів; і цей [суд] є ніщо інше, як критика самого чистого розуму»¹. Метафізика в кантівській концептуальній переробці є вже не стільки вчення про «причини та начала буття», скільки постановка та вирішення проблеми фундаментальних підстав самої метафізики, її

¹ Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К. : Юніверс, 2000. 504 с. – С. 17.

можливостей та перспектив. А це, у свою чергу, вимагає звернення до теми природи людини, її пізнавальних можливостей та моральних орієнтирів.

Рамки тез не дозволяють розглянути найвиразніший шлях антропологізації часу – той, який ґрунтується на розгляді відповідної ідеї як такої, що існує у свідомості людини а рїогі і такої, що є (як і ідея простору), своєрідною «суб'єктивною формою споглядання»². Тут мною розглядається інший варіант кантівського «олюднення» часу та темпоральної проблематики в цілому – через пошук етико-антропологічних підстав такого моделювання.

Кант наполягає, що розумну істоту, якою є людина, неприпустимо розглядати як об'єкт власництва, тобто як засіб досягнення певних цілей. Ні, людина існує як самодостатня мета, тому Кант проголошує: *«Чини так, щоб ти завжди ставився до людства й у власній своїй особі, і в особі кожного іншого так само, як до мети, і ніколи б не ставився до нього лише як до засобу»*³ (у перекладі – В. Х.). І тому оптимальна спільнота людей, яка може бути побудована, – це спільнота рівнопокладених та взаємоузгоджених цілей, «царство цілей»⁴. Із запропонованого принципу випливає відомий поділ всіх імперативів на гіпотетичні та категоричні: якщо перші обґрунтовують необхідність вчинку як *засобу* досягнення мети (тобто вчинок є *добрим* лише *щодо чогось* ще), то категоричний імператив представляє діяння як *добре саме собою*, самоцільно. Одне з його численних формулювань звучить наступним чином: *«...чини так, щоб максима твоєї волі могла водночас мати силу принципу всезагального законодавства»*⁵ (у перекладі – В. Х.). У такому контексті категоричний імператив (моральний закон) виявляється «вищим законом безумовно доброї волі», причому волі, яка ніколи не суперечить самій собі. Отже, вчинок, що здійснюється в ім'я блага безвідносно до чогось, є фундаментом *автономною* волею, яка не несе в собі компоненту природної або протиприродної каузальності.

Автономія волі, в якій німецький філософ бачить вищий принцип моральності, є така властивість волі, за допомогою якої вона стає законом для самої себе⁶. Відповідно до принципу автономності, безумовно моральне зобов'язання виявляється у тому, що максими, які визначають людський вибір, містяться в якості всезагального закону у волевиявленні, а не у власних чи чужих інтересах і потребах. Протилежним показаному принципу є принцип гетерономії волі, в рамках якого воля керується не власним законодавством, а виявляє таке поза себе – в об'єктах її устремління.

² Ibid. С. 74.

³ Кант И. Основоположения метафизики нравов ; пер. с нем. Л. Д. Б. *Собрание сочинений : в 8 т.* (Юбилейное издание 1794–1994) / под общ. ред. А. В. Гульги. М. : Чоро, 1994. Т. 4. С. 153–246. – С. 205.

⁴ Ibid. С. 210.

⁵ Ibid. С. 214.

⁶ Ibid. С. 219.

Визначаючи поняття волі, Кант розглядає її як своєрідну (вольову) причинність, однак, на відміну від невольової причинності, перша є прерогативою виключно істот, наділених розумом. Інакше кажучи, вольова причинність відрізняється від невольової компонентою усвідомлюваності. У той же час, показаного критерію ще недостатньо для того, щоб акт був визнаний *свободовільним*, бо для цього свобода має бути «... такою властивістю цієї причинності (волі. – В. Х.), коли вона може діяти незалежно від сторонніх щодо неї *визначаючих* її причин...»⁷ (переклад мій – В. Х.). У пошуку «чистої» свободи, з вольового устремління крім того, що детерміновано зовнішніми умовами, має бути, як тонко зауважує, спираючись на психоаналітичний підхід, український мислитель М. В. Попович, також виключена «*залежність* від певних хаотичних сил в *Я* (*Willkür* за Кантом)»⁸. Однак якщо припустити, що в структурі *Я* є певна зона прийняття вільного рішення – «зона свободи», то яким чином відокремити цю «зону» від того, що зумовлено не нею? Чи коректно стверджувати, що в людській діяльності існують *безумовно* вільні вчинки, якщо, можливо, в самій структурі особистості немає «чистого» їхнього джерела і будь-яке рішення є вкрай складним синтезом впливів *Воно* і *Над-Я*, помножених на їхнє усвідомлення?!

Кант, уникаючи подібних протиріч, на противагу негативній пропонує і позитивну дефініцію свободи. Відмовляючи природній закономірності у тому, щоб така слугувала фундаментом свободи, філософ, тим не менш, зауважує, що в свободі наявна причинність (і відповідний закон) дещо іншого, неприродного, походження та змісту. Отже, оскільки воля має ключову властивість керуватися своїм *власним* законом, тобто конституюватись за принципом автономії, це означає, що вона є орієнтованою на максимум категоричного імперативу і що істинно свободовільний вчинок – це вчинок високоморальний.

Надзвичайно важливим у світлі здійснюваного мною дослідження є таке. Філософ пише, що «*суть* будь-якої моральної цінності вчинків у тому, *що моральний закон безпосередньо визначає волю*»⁹ (переклад мій – В. Х.). У такому контексті виявляється, що воля є величиною векторною, і цей вектор задається спрямованістю на зразки моральності. При цьому, як уже було показано, за Кантом, саме воля, що має як своє визначальне підґрунтя власний (іманентний) закон (категоричний імператив), може іменуватись *свобідною* волею. З положення про моральну «мотивацію» свободної волі імпліцитно випливає висновок про її темпоралізованість: вектор свободи волі спрямований виключно в майбутнє – фазу, яка врешті-решт стане вотчиною опредмеченої свободи, сферою реалізованих цілей. Справді, минуле є даністю, і тому воно виявляється осередком

⁷ Ibid. С. 225.

⁸ Попович М. Бути людиною. К. : Києво-Могилянська академія. 2011. 223 с. – С. 19.

⁹ Кант И. Критика практического разума ; пер. с нем. Н. М. Соколова. *Собрание сочинений : в 8 т.* (Юбилейное издание 1794–1994) / под общ. ред. А. В. Гульги. М. : Чоро, 1994. Т. 4. С. 373–565. – С. 459.

детермінованості, непідвладним свобідній волі. Орієнтовані на досвід (акумуляцію колишнього) посилюють «теоретичного» розуму, що подають час як апіорну основу людської чуттєвості, по суті, елімінували із себе «стрілу часу». Тому виключно установки «практичного» розуму є підставою артикуляції поняття свободи волі через категорію часу – артикуляції, що підкреслює її однозначну спрямованість у прийдешнє.

Сучасний український дослідник Є. І. Андрос прямо вказує на те, що підхід Канта «...задав конструктивну парадигму на сторіччя вперед» і що він «...вигідно відрізняється від нинішніх підходів у світовій думці, котрі часто грішать неправомірним педалюванням і абсолютизацією тієї чи тієї складової багатовимірною дому власного буття людини»¹⁰. Безумовно, якби не було «кантівського перевороту», не визріли б у тих формах і на тому рівні, як це історично сталося, ні гуссерлівське «чисте Я», ні гайдеггерівське «Dasein», ні сартрівське «буття-для-себе». Власне, те саме стосується і концепції антропного часу, що піддається мною на даному етапі черговій реконструкції. Стрижневим принципом цієї моделі є позиціонування часу як особливої темпоральної системи, що відображає людську діяльність в аспектах тривалості, порядку (формальна сторона), смислового навантаження (змістовна сторона), а також синтетично – в аспекті інтенсивності («щільність» сенсу). Не приймаючи кантівську суб'єктивізацію часу, я приймаю розгляд мислителем такого як людиномірної характеристики. У концепції антропного часу наголошено на тому, що час задається світові *людиною* саме через еманацию її *свобідної волі*, тобто він стає *«суцим-від-людини»*. Інакше кажучи, будучи суб'єктивним, антропний час об'єктивізується через людське «залучення у світ».

¹⁰ Андрос Є. І. Метафізична та постметафізична доба європейської гуманістики: зміна методологічних засад і світоглядних орієнтацій. *Колізії антропологічного розмислу* / В. Г. Табачковський [та ін.]. К. : ПАРАПАН. 2002. С. 123–152. – С. 135.